

HÁROM NŐ – MUNKA, TANULÁS ÉS ÉRVÉNYESÜLÉS HÁROM GENERÁCIÓBAN¹

DOI 10.35402/kek.2025.2.10

Absztrakt

A tanulmány három, szegkovács családban felnövő nő, a nyolcvanas éveiben járó Juli, a hatvanas éveit taposó Erzszi és a negyvenhárom éves Rina élettörténetén keresztül mutatja be, hogy a szegkovács közösségek munkaetikájára épülő női érvényesülési stratégiák hogyan alakultak a generációkon át. A párhuzamos életutak során láthatóvá válik, hogyan tudták a nők megvalósítani céljaikat, mi befolyásolta továbbtanulási és szakma szerzési lehetőségeiket. A három nő élettörténete során láthatóvá válik, hogy az évtizedek alatt hogyan alakult át a dolgozó nő társadalmi helyzete, mikro- és makro-közösségi szerepeik a Pest megyei szegkovács közösségek női világában.

Kulcsszavak: párhuzamos életutak, dolgozó nők társadalmi helyzete

Abstract

The study shows through the life stories of three women of different generations (Juli, Erzszi, Rina), who grew up in a family of blacksmiths, how women's strategies of empowerment based on the work ethics of the blacksmith communities have evolved over the generations. The parallel life trajectories shed light on how women were able to achieve their goals, and what shaped their opportunities for further education and professional training. The life histories of the three women show how the social position of working women and their micro- and macro-community roles in the women's world of the Pest County blacksmith communities have changed over the decades.

Keywords: parallel life, the social position of working women

Bevezetés

„Téesz és építők! Ezt tudtuk magunktól is! Oda mi nem megyünk. Aki azt mondja, hogy odamenjünk, az csináljon nekünk konyhát és bölcsődét, Másképpen nem tudjuk ellátni a munkát és a családot. (...) Segíthetnének, hogy dolgozhassak. Lehetne (...) még egy szegkovácsrészeletet csinálni, abban én és a többi asszony is szívesen dolgoznánk.” (Komáromi 1965:3) – érvelt 1965-ben, férjével a szegkovács szakmában dolgozó P-né egy újságírónak, aki a munkanélküliségét firtatta. Az akkor 17 éves, első gyermekét váró P-né egy Pest megyei település szegkovács közösségében élt, férjével a környékbeli termelőszövetkezetekben szegkovács termékek készítésére szerződtek. Ketten dolgoztak egy tűznél, P-né – hasonlóan férjéhez – remek szegkovács volt. Ám első gyermekük születése után P-né munka nélkül maradt. Pár hónapos kisgyermeké miatt nem tudta megoldani, hogy a falu termelőszövetkezetében dolgozzon, ugyanezen oknál fogva a közeli város üzemében sem tudott munkát vállalni. Egyetlen lehetőséget látott arra, hogy dolgozhasson, ha korábbi szakmájában, szegkovácsként helyezkedik el a Szegkovács Szövetkezetben.

A faluban, ahol élt, az ötvenes évek elejétől a cigány férfiak zöme a helyi Szegkovács Szövetkezetben dolgozott. A szövetkezet műhelyében, a hetvenes évek közepéig, a nők nem vállalhattak munkát. Az ötvenes évektől, a korábban férjükkel a családi műhelyekben dolgozó nők kis számban a közeli város gyáraiban próbáltak meg elhelyezkedni, ahova segédmunkásként vették fel őket, hiszen nem volt általános iskolai vagy szakmai végzettségük. A sokgyerekes, családós nők zöme viszont nem tudta megoldani a munkavállalással járó utazást, így háztartásbeliként élt vagy időszakos munkát vállalt². Az egykeresős családok mindennapi megélhetése nehéz volt.

P-né – megragadva a sajtó nyilvánosságát – közvetítette azt a közösségi ideát, ami a szegkovács cigány csoportokban meghatározó volt. A szegkovács cigány férfiak és nők keményen dolgozó, jobb életre törekvő munkások voltak és családjuknak

¹ A tanulmány megírását a „Munka, társadalom és politika: munkahelyi kultúrák a szocializmus magyar modelljében, összehasonlító elemzés” című MTA Lendület projekt támogatta. A kutatást három Pest megyei szegkovács közösségben végeztem. 2006–2015 között Csobánkán, 2023-tól kezdve pedig Pomázon és Piliscsában folytatam vizsgálataimat.

² A helyi termelőszövetkezet nyári betakarítási munkálataiban vettek részt, ám ez a munkafajta nem volt népszerű, ennek okait ld. lentebb.

igyekeztek tisztességes, biztonságos életet teremteni. A munka-etika a szegkovács családok alapvető identitás eleme volt.

Tanulmányomban három szegkovács családban felnőtt nő, a nyolcvanas éveiben járó Juli, a hatvanas éveit taposó Erzs és a negyvenhárom éves Rina³ élettörténetén keresztül elemzem, hogy a szegkovács közösségek munkaetikájára épülő női érvényesülési stratégiák hogyan alakultak a generációkon át. Mennyire tudták megvalósítani terveiket, mi befolyásolta továbbtanulási és szakma szerzési lehetőségeiket? Az évtizedek alatt hogyan alakult át a dolgozó nő társadalmi helyzete közösségeikben? Átalakultak-e mikro- és makro-közösségi szerepeik, státuszuk, érvényesülési stratégiáik?

Dolgozatom első felében felvázolom a Pest megyei szegkovács közösségek munkavállalási lehetőségeit az ötvenes évektől a kétezres évekig. A három nő életét párhuzamos történeteiken keresztül mutatom be. Közös történetük a szocializmus korában élt gyermekkorukkal, a tanulás és a fiatalkori munkavállalásuk lehetőségeivel indul. Ez a korszak az ötvenes évektől a nyolcvanas évek végéig tart. Majd a fiatal kiskorú anyák aktív munkás éveit, a család fenntartásának lehetőségeit és a három nő érvényesülési stratégiáit írom le, mely a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveket öleli fel. Történetük a kétezres évek elején ér véget, ahol áttekintem a nők munkahelyi esélyeit, a megélhetési viszonyaik alakulását, az esetleges érvényesülési lehetőségeiket és ezek hatását a mindennapi életükre, közösségi viszonyaikra.

A szegkovács nők és férfiak a századfordulótól a kétezres évekig

A szegkovácsok mesterségét űző közösségek Pest megyében Csobánkán, Pomázon és Piliscsabán voltak⁴. A szegkovácsok szakmájukat az 1940-es évekig a mikro-régiókban vándorló iparosokként végezték. A falvak, városok határában felállított ideiglenes, félig földbeásott gödrökben kialakított műhelyekben

³ A három interjúalany nevét véletlenszerűen választottam. „Juli”-val négy interjút készítettem (2013-ban, 2014-ben, 2023-ban és 2024-ben). „Erzs”-vel két interjút készítettem (2024-ben és 2025-ben), „Rina”-val négy interjút készítettem (2013-ban, 2014-ben, 2024-ben és 2025-ben).

⁴ Szegkovács munkát végző közösségek éltek még Budapesten (Újpesten, Újpalotán, Rákospalotán), Nógrád megyében (Nógrádmegyer) és Győrben. Kutatásomban csak a Pest megyei Szegkovács Szövetkezetbe tömörülő – a piliscsabai, a pomázi és a csobánkai – szegkovács közösségekkel foglalkoztam.

hulladék vasból, üllőn, kalapáccsal és fújtatóval felélesztett tűz segítségével készítették munkarabjaikat. A szegkovács iparosok munkáikat családi vállalkozásként működtették, a termékek készítésében a nők és a gyermekek is részt vettek. (Bódi 1998) A szegkovács közösségek jól adaptálódtak az egyes lokális társadalmakba, vasáruikkal nemcsak hogy kielégítették a helyi igényeket, hanem éppen a piac hiányterületeire tudtak belépni.

A második világháború utáni években a szegkovács cigányok hagyományos foglalkozása könnyen becsatornázható lett a szocialista munka világába. A szegkovácsok vasmesterségüket folytatták a szövetkezetekben is, azt, mely korábban is identitásuk és megélhetésük alapja volt. A szegkovács szövetkezeteket minden esetben már korábban a szakmában dolgozó helyi szegkovács családok hozták létre, a szövetkezetek vezetői az alapító családok tagjaiból kerültek ki.⁵

A szegkovács szövetkezetek műhelyeiben a hetvenes évekig nem dolgoztak nők. A szegkovács családokban élő nők számára a környékbeli gyárakban levő segédmunka vagy a termelőszövetkezetekben való munka lehetősége merült fel, de az ötvenes években kevesen mentek el ezekre a helyekre dolgozni. A nagycsaládos háztartásokat vezető asszonyok, ha nem volt a település közelében elérhető, jó időbeosztású munkahely, nehezen tudták összeegyeztetni mindennapi életüket gyári munkavégzésükkel.

1948 után⁶ Magyarországon, az extenzív iparosítást követő időszakban, megnőtt az iparban dolgozó nők aránya. Pest megyében sorra nyíltak gyárak és

⁵ Pest megyében az első szövetkezet a Piliscsabai Szegkovács Szövetkezet volt, mely 1949-ben alakult. 1951-ben indult a Pomázi Szegkovács Szövetkezet majd 1957-ben Csobánkai Szegkovács Szövetkezet. 1961-ben a piliscsabai és pomázi szegkovácsok fúzióra lépve egymással megalakították a Pest Megyei Szegkovács Szövetkezetet. A csobánkai szövetkezet 1959-ben feloszlott és így a csobánkai szegkovácsok is a pomázi telephelyen dolgoztak.

⁶ 1949-ben még 21% volt, 1960-ra 35%-ra emelkedett, 1967-re már 40%-ot ért el. (Ferge – Turgonyi 1969:17) A többi ágazathoz képest ezen a területen volt a leglátványosabb a növekedés. A fizikai erőt kívánó iparágakban alacsonyabb maradt a nők foglalkoztatása (Schadt 2003:55), ezzel szemben a textilipar az ötvenes évekre elnöiesedett iparággá lett. (Schadt 2003:55) Az iparban dolgozó nők aránya, az 1960-as évekre a KGST-országokhoz képest is magasnak volt mondható. (Schadt 2003:55)

üzemek⁷, ahol a több műszakban beosztott munka könnyebben szervezhető volt számukra, ekkor nagyobb számban kezdtek el munkát vállalni a gyárakban. A helyi termelőszövetkezeti munkára viszont kevesen és elsősorban időszakosan mentek el. Egyrészt azért, mert a szövetkezeti fizetés alacsonyabb volt, mint egy gyári segédmunkás bére. Másrészt a gyári munka elfogadottabb volt közösségükben, mint a földeken végzett munka. A TSZ-be a nyári nagy munkálatok idejére szegődtek el általában – otthoni vagy gyári munkájuk mellett – egyfajta jövedelemkiegészítésként tekintve az ott kapott bérre.

Szegkovács szakmájukban csak a Piliscsabai Szegkovács Szövetkezet 1975-ben megalakult női részlegében tudtak dolgozni. Két műszakban közel negyven nő vállalt munkát az üzemben. A női szegkovács munka nagy előnye volt, hogy naponta 5-6 órában, darabszámba dolgoztak, így a családi életüket is könnyebben tudták szervezni, emellett az üzemi munka végzésével olyan lehetőségekhez is hozzájutottak, melyekkel életkörülményeik jobbá váltak.⁸

A Szegkovács Szövetkezetek a kilencvenes évek elején sorra zárták be kapuikat, elsősorban azért, mert az általuk készített termékeknek nem volt már piaca. A Pest megyei Szegkovács Szövetkezetet 1990-ben számolták fel, ám valójában ekkor már kevesen dolgoztak ott, a szegkovács nők és férfiak nagy része a nyolcvanas évek közepétől jobban fizető munkahelyekre ment el dolgozni.

A kilencvenes években szűkültek az addig meglévő munkalehetőségek, hiszen a gyárakat is sorra alakították át vagy számolták fel. A szegkovács családokban élő nők ekkor más utakat kerestek. Többen államilag támogatott, helyben elvégezhető képzésen vettek részt (szociális segítő, biztonsági őr) és új szakmáikban kerestek munkalehetőséget.

⁷ Többen dolgoztak a Budakalászi Lenfonógyárban, Pomázi Hazai fésűsfonó és Szövőgyárban, a Szentendrei Papírgyárban és a budai Hajógyárban. Emellett kisebb üzemekben is dolgoztak, például a Gyógynövénykutató Intézet pomázi részlegében vagy szentendrei szerelő üzemekben.

⁸ Erről a hetvenes évek végén egy szegkovács nő a következőképpen mesél: „Igaz, hogy kemény ez a munka, de el kell ismernünk, hogy sokat segítenek a vezetők. Megengedték, hogy reggel nyolckor kezdjünk, amikor a gyerekeket már elindítottuk az óvodába, iskolába. (...) A tanács CS lakásokat épít számunkra. Szép, modern házak. Aki öt éve itt van, kölcsönt kap a szövetkezettől. Nem egy közülünk telket vett, építkezik.” Szegkovácsok Piliscsabán. Asszonyok ütik a vasat. Pest Megyei Hírlap 1978 szept. 20. 5.

A környékbeli kisvállalkozásokban vállaltak csoportosan munkát⁹. A munkahelyeken leggyakrabban korábbi kapcsolathálóikon, ismerőseiken, már ott dolgozó rokonaikon, szomszédjaikon keresztül vállaltak munkát. Ez egyrészt biztosítékot adott a támogató munkahelyi környezetre, másrészt megvédte őket az inzultustól, amit megjelenésük váltthatott ki munkatársaikból. A kétezres évekre bár munkalehetőségeik megváltoztak, munka-etikájuk változatlan maradt: a szegkovács hagyományokkal rendelkező családokban élő férfiak és nők keményen dolgozó, jobb életre törekvő munkások voltak és családjuknak igyekeztek tisztességes, biztonságos életet teremteni.

Párhuzamos élettörténetek

Juli, Erzsé és Rina szegkovács hagyományokkal rendelkező családokban éli életét. A három nő története hatvan évet ölel fel. Juli, aki az ötvenes, Erzsé, aki a hetvenes és Rina, aki a kilencvenes években volt fiatal, más politikai és társadalmi korszakban élt; hármójuk történetén keresztül elemezhető az a változó tendencia, ami az évek során meghatározta a szegkovács nők érvényesülési lehetőségeit a Pest megyei mikro-régióban.

A három nő ismeri egymást, Rina és Juli egy utcában laknak, Erzsével szegkovács rokonaik ünnepein szoktak találkozni. Erzsé és Rina szegkovács családban született, szüleik, nagyszüleik egyrészt vándoriparosként, másrészt a Pest megyei Szegkovács Szövetkezetben dolgoztak. Juli szegkovács családba házasodott, férje a pomázi részleg alapító tagja, majd nyugdíjazásáig üzemi munkása volt.

A történetük Julival indul, aki 1943-ban született egy nógrádi kisfaluban, öten voltak testvérek, Juli volt a legidősebb. A család megélhetésének alapját kis háztáji gazdaságuk adta, ahol tyúkokat tartottak és zöldséget termeltek. Jó esztendőkből nemcsak a család mindennapi élelmét tudták megtermelni, hanem piacra is vitték árujukat. Emellett a szülők a faluban élő nagyszüldék földjén bér-munkát vállaltak gabonáért, szalonnáért, zsírért. A család egy kis szoba-konyhás házikóban élt. Az évek során Juli szüleinek megromlott a kapcsolata és végül az édesanya gyermekeivel visszaköltözött a nagyszülői házba, Juli ekkor 10 éves volt. A család nehéz körülmények közé került, az édesanya – hogy megélhetésük költségeit előteremtse – lánytestvérével

⁹ A TSZ felszámolása után a több gyümölcstermelő kisvállalkozás indult, illetve csomagoló üzemek, műanyagfröccsentő-szerelő kisüzem települt a környékre.

Budapesten egy kőműves brigádban vállalt kubi-kus munkát. Minden vasárnap Budapestre utazott, munkásszálláson lakott, csak hétfőként ment haza. A gyerekeket a nagymama nevelte, aki a faluban, házaknál vállalt élelemért mosást és takarítást. A család nagy szegénységben élt. Juli kisgyerekkorától a nagyanyjával dolgozott vagy, míg ő dolgozott, a testvéreire vigyázott otthon. Iskolába ekkor már alig járt, összesen öt osztályt végzett. 15 éves volt, amikor egy vendégségben megismerkedett a későbbi férjével és 1957-ban elszökött vele¹⁰ férje Pest megyei falujába, egy szegkovács közösségbe. Fiatallasszonyként, anyósa felügyelete alatt a háztartásban dolgozott, férje a Szegkovács Szövetkezetben vállalt munkát. Az első gyermeküket 16 évesen szülte meg, ám a kisfiú nem sokkal születése után meghalt. Egy évre rá született második gyermekük. Születése előtt templomi szertartáson összeházasodtak férjével¹¹. Négy év alatt még három gyermeket vállaltak.

A fiatal pár a férj szüleinél lakott egy szoba-konyhas hátrészben, háztartásuk az első évben közös volt a nagyszülőkkel. A gyerekek születésével viszont önálló háztartást vezettek. Férje testvére is ott lakott családjával, így a gyerekek felvigyázását együtt oldották meg sógornőjével. Ez teremtette meg a lehetőségét annak, hogy Juli a gyerekek egészen kis korától kezdve, a szülési szabadságok pár hónapját leszámítva, folyamatosan dolgozott. Első munkahelye 1960-ban a Pomázi Lenfonógyár volt. Juliék kétkeresős háztartása anyagilag kiegyensúlyozott lett, így a hetvenes évek elején egy kis házat tudtak venni közel anyósáékhoz. A házban szoba, konyha, kamra volt.

Erzsi 1960-ban, egy négy gyerekes szegkovács családban született legfiatalabbként. A gyerekeket

kiskoruk óta a nagyszülők nevelték. Egy Pest megyei településen éltek. A nagyapa szegkovács vándoriparos volt, a háború előtt a mikro-régióban vállaltak munkát. 1950-es évektől szegkovács kisiparos engedélyt váltott ki. Rokonaiból szegkovács brigádot szervezett és téesszekkel kötött egy-két éves szerződést szegkovács munkára szerte az országban. A munkára elszerződött nagyszülők unokáikat is vitték magukkal, amíg a munka tartott, a család is ott lakott az adott településen egy bérelt házban. Így Erzsi nyolcadik osztályos koráig évente-kétévente más településen lakott, végül Kecskeméten fejezte be a nyolcadik osztályt. A család biztonságos anyagi körülmények között élt, a félretett profitból szülőfalujukban vásárolt telken házat építettek. Erzsi már 9-10 éves gyereként, nagyapja műhelyében megtanulta a szegkovács munkát. Kezdetben egyszerűbb fémtárgyakat kovácsolt – mint például a csatornabilincs –, később nagyobb tudást igénylő vasmunkákban is részt vett. Az iskolában Erzsi jó tanuló volt, tanárnak készült, nagyszülei támogatták középfokú továbbtanulásának ötletét. Ám 1974-ben – a nyolcadik osztályos ballagása évében – nagyapja váratlanul elhunyt, ekkora a két idősebb testvére már családot alapított, a nagymamával csak Erzsi és a nővére maradt. A nagyapa halála után váratlan adósságokra derült fény, a család nehéz anyagi helyzetbe került. Ekkor, hogy a nagymamát támogatásuk, Erzsi nővére beállt a szegkovács műhelybe dolgozni, Erzsi pedig iskola után szintén csatlakozott hozzá a műhelyben. Év végén visszaköltöztek a Pest megyei településen levő családi házukba. Erzsi és a nővére 1974 őszétől a közeli település műanyagipari gyárába ment segédmunkásként dolgozni. Az, hogy Erzsi tovább tanuljon, ekkor már fel sem merült, hiszen a család létfenntartása a fiatalok munkavállalásán múlott. A gyárban tartott Május elsejei ünnepen ismerkedett meg férjével, akivel végül 16 évesen elszökött és bár egyik család sem támogatta kezdetben házasságukat, végül férje családja fogadta be őket. A településen, ahol éltek 1975-ben nyílt meg a Szegkovács Szövetkezet női részlege, Erzsi házasságkötése után ott vállalt munkát. A szövetkezet női részlegében közel negyven nő délelőtti és délutáni műszakban dolgozott, gépekkel vastárgyakat kovácsolt és hajlított. Egy évre rá született Erzsi első gyermeke, a szülés után fél évvel visszament munkahelyére. Később még három gyermeket vállaltak, a szülési szabadságok lejártával mindig a Szegkovács Szövetkezetbe ment vissza dolgozni.

Naponta 4-5 órát volt a műhelyben, teljesítmény alapon kapta fizetését, ha a napi normát

¹⁰ Abban az esetben, ha a fiatalok párválasztását a szülők nem támogatták, gyakori volt, hogy a fiatal pár „elszökött”. Ilyen esetben egy pár hétig egy őket támogató rokonnál húzták meg magukat és általában ez a rokon közvetített a fiatalok és családjuk között. Abban az esetben, ha csak az egyik fiatal családja támogatta a párválasztást, ők fogadták be őket. Juliéknál férje családja állt a fiatal pár mellé. Ld. ugyanerről Bakó 2008; Rao 1996:74; Dick Zatta 2002:111–114; Williams 2004:372–380

¹¹ Ennek az volt a fő oka, hogy a helyi katolikus pap nem keresztelte meg a gyermekeket a házassági szertartás nélkül. Mivel a közösségben úgy tartották, hogy a keresztvíz megvédi a gyermeket – a rontástól, a betegségektől –, ezért ez a szertartás elengedhetetlen volt ahhoz, hogy biztonságban tudják őt. Juli és férje úgy érezte, első gyermekük korai halálában szerepet játszott, hogy nem kereszteltethették meg, ezért templomi szertartáson összeházasodtak.

hamarabb teljesítette, korábban ment haza. Erzsi több okból is nagyon szeretett a szegkovács műhelyben dolgozni. Egyrészt a munkaideje mobil volt, a szövetkezet vezetősége engedélyezte, hogy a fiatal nők az óvoda és iskola elindulása után kezdjék meg a munkát és mire véget ért a tanítás, ők is befejezték a napi normát. Nagy előny volt számára az is, hogy a szegkovács üzem helyben volt és hogy ismerőseivel dolgozott. A fizetése teljesítményalapú volt, így, ha több pénzre volt szüksége családjának, a norma túlteljesítésével ő maga tudta „megemelni” fizetését. A Szegkovács Szövetkezetben minden szempontból biztonságban érezte magát, hiszen férje és rokonai is ott dolgoztak. A két keresős család átlagos körülmények között élt, két szoba-konyhás régi házat tudtak vásárolni. Az 1980-as évek elejére kiváló dolgozó lett, a legmagasabb fizetési fokozatot érte el.

Rina 1984-ben született egy Pest megyei faluban, négyen voltak testvérek, ő volt a legkisebbik. Édesapja fiatalkorában a helyi Szegkovács Szövetkezetben volt szegkovács, ám amikor Rina megszületett, már Budapesten¹² egy villamos berendezéseket és készülékeket gyártó gyárban targoncásként, majd raktárosként dolgozott. Édesanyja egy ideig ugyanott vállalt munkát, kézi vashajlító gépeken fém alkatrészeket készített. Később háztartásbeli lett, Rina egyik nővérét, aki tartósan beteg volt, otthon ápolta. A család a falu CS¹³ telepén lakott egy szobakonyhás lakásban.

Édesapja, a kilencvenes évek vállalkozási hullámát kihasználva, szegkovács kisipari üzemet hozott létre, közel harminc munkással vasipari termékeket gyártottak¹⁴. A vállalkozás sikeres volt, a család biztonságos anyagi jólétben élt. Rina a település

általános iskolájában fejezte be a nyolc osztályt, egészségügyi szakközépbe szeretett volna menni, az volt az álma, hogy csecsemőgondozó lesz. A középiskolai felvételije sikeres volt, ám szülei végül nem engedték¹⁵, hogy odajárjon, inkább átíratták a közeli szakmunkásképző varrónőosztályába¹⁶. Rina nem akart varrónő lenni és – mivel szülei változatlanul nem egyeztek bele abba, hogy választott iskolájában tanuljon – pár hét után átíratkozott egy budapesti vendéglátóipari szakiskolába. Ám 1999-ben édesapja agyvérzést kapott és Rina úgy döntött, szükséges, hogy családját anyagilag támogassa, ezért otthagyta az iskolát. Mivel ekkor még csak 16 éves volt, korengedménnyel dolgozhatott, a szomszéd településen egy panelszerelő üzemből vállalt munkát. Az üzemből allergizáló anyagokkal dolgoztak, Rinának rövid időn belül súlyos allergia tünetei lettek és mivel még nem töltötte be 17. évét, az üzem vezetése korára hivatkozva elbocsátotta. Egy rokonával a közeli város papírgyárban vállalt munkát ezután, ahol egy évig maradt. Nyomdagépeken dolgoztak, munkahelyét szerette, csak ketten voltak cigányok a munkacsoportban, ám a kezdeti bizalmatlanság után, főnöke támogatva, segítette munkavégzését. A papírgyártást azért hagyta ott, mert munkába menet balesetet szenvedett¹⁷ és felépülése után úgy döntött, nem megy vissza dolgozni. Édesapja is meggyógyult közben, folytatta vállalkozását, a család anyagi helyzete stabilizálódott.

Rinát egy rokona ajánlotta be egy közeli ideggyógyintézet szanatóriumába, ahová – miután egy kórházi pszichiátriai képzésen részt vett – segédápolónak vették fel. Ekkor már szülei is támogatták

¹² Ennek oka az volt, hogy a nyolcvanas évek közepére a Szegkovács Szövetkezet megrendelési nehézségekkel küzdött, kevesebb munkát tudtak vállalni, így munkásaik fizetése csökkent. Ekkor – elsősorban a fiatalabb, mobilabb munkások – környékbéli és budapesti gyárakban üzemekben vállaltak munkát.

¹³ Az 1960-as évek telepélszámlálási programjának keretében építették a Csökkentett Értékű házakat a település szélén, a patakparton álló üres telkeken. A házak komfort nélküli egy szoba, konyha, kamra, komfort nélküli épületek voltak. A CS ház programról ld.: Bakó 2017:48-51; Berey 1991; Demszky 1980; Hajnóczky 2013, 2024; Kemény – Rupp – Csalog – Havas 1976; Majtényi – Majtényi 2012.

¹⁴ A szomszéd település Szegkovács Szövetkezetét ekkor számolták fel, így a munkaerő biztosított volt, a gépeket, szerszámokat meg tudták vásárolni és az értékesítési kapcsolatháló is átkerült az induló vállalkozásba.

¹⁵ Ennek oka az volt, hogy egy szomszéd településről látogatónak érkező rokon család, miután megtudták a sikeres felvételi hírért, határozottan kifejtették a véleményüket arról, hogy a csecsemőgondozó szakma „megalázó” munka egy fiatal cigánylány számára, hiszen – mint érveltek – egy gondozónőnek mások gyermekeinek a „mocskát” kell takarítani. Rina szülei megijedve, hogy lányuknak rossz hírért keltik, döntöttek úgy, hogy nem engedik gyermeküket egészségügyi szakiskolában tovább tanulni.

¹⁶ Mint Rina megfogalmazta, ezt szülei a következők miatt tartották jobb szakmának: „A varrónői munkát jobbnak tartották egy cigánylánynak, mint a csecsemőgondozást. Itt akkoriban ugye szabóhoz vittek mindent. Vitték a szabóhoz, ő meg megvarrta az új ruhát. A varrónőnek mindig volt munkája abban az időben. Az egy nemes feladat volt és magának dolgozott.”

¹⁷ Munkába menet a zebrán elütötte egy autót.

munkáját¹⁸. Úgy érezte, elérte célját, s bár a munka körülményei kezdetben megijesztették, főnökei és munkatársai erősítették abban, hogy – mivel munkáját nagyon jól végezte – a kórházban kell maradnia.

Rina húszas éveinek elején járt, mikor megismerkedett férjével. Szülei kezdetben nem nézték jó szemel a nála 10 évvel idősebb, Budapesten élő fiatait, akinek családja már sok éve elköltözött a szegkovács közösségből¹⁹. Végül a fiatalok kirtartása meggyőzte a szülőket és beleegyeztek a házasságba. A fiatal pár kiköltözött a telepről, rokonaik segítségével kezdték el építeni a szobakonyhás kis házukat egy közeli utcában, Rina családós nővérének telkén.

Juli a hatvanas évektől a közeli település Lenfonógyárban takarítóként, majd betanított munkásként dolgozott. Állandó éjszakai műszakot vállalt, hogy nappal otthon lehessen a családjával. A hét órás busszal ért haza, elkészítette a gyerekek reggelijét, elvitte őket az iskolába, majd pár órát lefeküdt aludni. Még délelőtt felkelt, megfőzte az ebédet és a munkából hazaérkező férjével megebédeltek. Mivel férje a szomszéd település Szegkovács Szövetkezetében dolgozott, ahol a munkaidő hajnaltól délig tartott²⁰, már kora délután otthon volt, így a gyerekeket hazafelé menet gyakran ő hozta el az iskolából. Juli délután a gyerekekkel volt, majd újabb pár óra alvás után a 10 órás busszal ment dolgozni.

¹⁸ Ennek oka Rina szerint az volt, hogy az 1990-es évek második felében egyre több falubeli romanó vállalt munkát egészségügyi intézményekben, kórházakban. Elsősorban takarítóként dolgoztak, de egy helyi felnőttképzés keretében többen megszerezték a szociális segédápoló képzést, így segédápolóként is el tudtak helyezkedni. Ez a munkafajta elterjedt lett a nők körében, mivel rokonaikat, szomszédjaikat is beajánlották munkahelyeikre. Az egészségügyben vállalt munka presztízse emelkedett a közösségben. Ahogy Rina megfogalmazta: „Ez egy lehetőség lett a cigányok számára minden téren, hogy fönntudták magukat gond nélkül tartani, miután a gyának bezártak. A mai napig az, egy lehetőség. Vanmak, akik megtalálják a helyüket, vagy udvaros, vagy karbantartó, vagy szennyes hordó, vagy a raktárban dolgoznak, tehát különböző módon nyitott nekik lehetőséget.”

¹⁹ Férje édesapja szegkovácsként dolgozott a szomszéd falu Szegkovács Szövetkezetében, hogy jobb anyagi körülményeket teremtsen családjának egy budapesti vasgyárban vállalt gorombakovács munkát. A családnak az apa munkahelye utalt ki egy belvárosi négyszobás lakást, ekkor költöztek el a faluból.

²⁰ Ennek oka, hogy a kohók körüli hatalmas forróság volt, 50–60 Celsius fok, a nyári melegben nehezen lehetett nappal dolgozni.

A gyerekekre éjszakánként férje vigyázott. Éjszakai gyári munkája mellett, nyári időszakban, a szomszéd falu térszében vagy a falu egyik gazdájának háztáji gazdaságában dolgozott rokonaival élelmeért, lisztért, szalonnáért.

Tizennégy évig dolgozott a Lenfonógyárban állandó éjszakai műszakban. Juli számára gyári munkája időbeosztása ideális volt, ezt azzal indokolta, hogy négy gyermeke nevelése és a háztartása vezetése mellett csak így tudott munkába állni. Munkáját szerette, mert rokonaival dolgozott és főnökeivel jó viszonyt alakított ki. A hetvenes évek közepén szemében daganatot fedeztek fel, majd műtétre került sor, aminek során egyik szemére elvesztette a látását. Munkahelyén kérvényezte a leszázalékolását, de nem kapta meg. Ekkor csalódva főnökei támogatásában, úgy döntött, munkahelyet vált. 1978-ban az Óbudai Hajógyárban helyezkedett el kézbesítőként, ezt az állást a szintén ott dolgozó lánya találta neki. 10 évig dolgozott a hajógyárban, munkáját szerette, úgy érezte, elismerik. Feletteseivel, kollégáival – ahogy fogalmazott – „szerettetteli viszonyban” volt, elfogadták és megbecsülték őt, ezért nem keresett más munkahelyet, bár fizetése alacsony volt, de általános iskolai végzettség hiányában nem is volt sok esélye jobban fizető munkára. A Hajógyár a nyolcvanas évek végén már nehézségekkel küzdött, leépítések voltak, Julit ekkor újra kérvényezte leszázalékolását, amit megítéltek neki: az öregségi nyugdíj lekisebb összegét kapta meg.

Erzsi családja az 1980-as években biztonságos anyagi körülmények között élt. A gyerekek ellátását és a háztartás vezetését Erzsi egyedül oldotta meg. Gyermekei egymás után születtek, Erzsi délelőttönként bölcsődébe, óvodába vitte őket, hogy újra visszamehessen dolgozni. A Szegkovács Szövetkezet egyedi munkaidőbeosztása segítette abban, hogy napjait szervezhesse. Fél nyolckor elvitte gyermekeit az óvodába, az iskolába, utána munkahelyére sietett, ahonnan legkésőbb egy óra körül hazament, főzött, házimunkát végzett, majd elment gyermekeiért.

Üzemi munkája – mint mondta – biztonsággal töltötte el, hiszen amellelt, hogy rokonaival és szomszédjaival dolgozhatott, bármilyen probléma esetén a szövetkezet kisegítette. Már a nyolcvanas években részletre tudtak vásárolni mosógépet, hűtőt, televíziót, házukat bővítették, újították. Napjait a munkahely és az otthoni háztartás között osztotta meg. Férje elismerte Erzsi szegkovács munkájában elért sikereit, ennek ellenére a háztartás vezetése továbbra

is az ő egyedüli feladata maradt, aktív éveiben férje nem segített be abban²¹. Erzi úgy véli, generációjában ez a családi munkamegosztás volt általános. A dolgozó szegkovács nőket munkájuk nem mentette fel a teljes háztartás vezetése alól. Erzi négygyerekes anyaként már nem fontolgatta a továbbtanulást, gyerekei, családja kitöltötték mindennapjait, munkája a megélhetéséhez kellett, munkahelye időbeosztása pedig ideális volt számára.

Rina a kétezres évek elején, a pszichiátriai osztályon ápolóként dolgozott gyermekei születéséig. Két gyermeket vállaltak, Rina, amikor lánya betöltötte az egy évet, visszament dolgozni, hogy nappal lányával lehessen, állandó éjszakai műszakot vállalt. Míg ő dolgozott, férje volt gyermekükkel. A kórházi munkáját sokban segítette, hogy egy szomszéd faluban élő roma ismerőse is ott volt, aki támogatta, egyengette karrierjét.

10 évig dolgozott a pszichiátriai intézetben, majd, nővére segítségével, egy másik kórházban vállalt munkát. Munkahelyváltásának az volt az oka, hogy belefáradt a pszichiátriai betegekkel való munkába, változtatni szeretett volna. Mivel nem volt szakápolói végzettsége, új munkahelyén takarítóként kezdte, ám felettesei hamar felfigyeltek a fiatal nő gyakorlati tudására, és rövid időn belül segédápolónak nevezték ki. Közben elkezdett egy kétéves szociális gondozó és ápoló képzést, melynek elvégzésében a kórház is támogatta. Munkahelyén ekkor már gazdasági főnövrként dolgozott, és bár fizetése magasabb kategóriába került, ám ezzel a munkával megszűnt a kapcsolata a betegekkel és ezt hiányként élte meg.

2012-ben férje megbetegedett, érszűkület miatt egyik lábát amputálni kellett. Rina nehéz helyzetbe került, egyszerre kellett helyt állnia lábadózó férje mellett, támogatnia iskolás gyermekeit, biztosítania a család megélhetését és előteremtenie férje ápolási költségeit. Bár rokonai és közössége sok mindenben támogatták, a nehézségek lassan felőrölték anyagi tartalékaikat és a hosszú időszak alatt Rina mentálisan is kimerült. Mire férjét talpra állította és anyagilag is egyenesbe jöttek, idegileg összeomlott, betegszabadságra ment, majd 15 év után felmondott munkahelyén.

Egy év kényszerpihenő alatt befejezte a szakképzésének megszerzését, időszakos idősápolói munkákat vállalt családoknál. Szociális ápolói végzettségével egy év után a település egyik idős-gondozó intézetében kapott munkát, ám ott nem

volt elégedett a munkakörülményekkel, ezért több egészségügyi intézményt is kipróbált, keresve a számára ideális munkahelyet. Munkahelyváltásai között tudatosult benne, hogy mely hiányszakmákban keresnek szakápolókat, ezért újabb képzést szerzett, demenciában szenvedő betegekre szakosodott. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy keresett lett szakmájában, több ajánlat közül is választhatott. Speciális képzései és sok éves gyakorlata hozzásegítette ahhoz, hogy a 2020-as évekre olyan munkahelyet találjon, ahol valóban megbecsültnek érzi magát, és csak addig maradjon ott, amíg úgy érzi, értékeli munkáját.

Juli a kilencvenes években már nem vállalt állandó munkát. Hogy nyugdíját kiegészítse, nyári bér munkában eper-, barack- és almaszedésre ment a környékbeli magántermelőkhöz, háztáji kiskertjében zöldségeket termelt, baromfit tartott és piacozott. Férje nagy gombaismerettel rendelkezett, így gombaszazonban plusz jövedelemre tudtak szert tenni. Bár férjével mindketten kisnyugdíjasok voltak, de sok éves gyakorlatuk volt a beosztásban, így gyakran még ők támogatták anyagilag egyik korán megözvegyült lányukat és unokáikat. Juli a kétezres évek elejétől egyre többet betegeskedett, ízületi panaszaival heteket töltött kórházban. A kórházi kezelése alatt munkahelyi stratégiáit élesztette fel, úgy vélte, az ápolók és orvosok jóindulatának megtartása a jó kezelések alapja. Juli 2024-ben özvegyült meg, férje, aki a faluban élő egyik utolsó szegkovács volt, ekkor hunyt el. Juli, aki ma is lányával, unokáival és dédunokáival él egy udvarban, nem maradt egyedül, családtagjai folyamatosan segítik, támogatják őt.

Erzi élete a rendszerváltás után fordulatot vett. A Szegkovács Szövetkezet munkásai által termelt árukra a nyolcvanas évek végén már nem volt kereslet. Ekkor a női részleget időszakosan „bérbe adták” különböző vállalatoknak; újonnan épült irodaházakat, panelházakat takarítottak. A szövetkezet vezetése a fennmaradásért profilváltásban gondolkodott, ezért fonó és csévlő gépeket vásárolt a női részleg számára. A szegkovács brigádban dolgozó asszonyok betanított munkásként ezeken is normába dolgoztak, ám fizetésük nem volt a korábbihoz mérhető, így végül sorban mondtak fel, más munkahely után nézve. Erzi az utolsó öt munkás között volt, amikor végleg felszámolták a szövetkezeti üzemet.

Az üzem bezárása után takarítóként helyezkedett el egy kutatóintézetben, ám négy év után megszűnt az intézet, ekkor újra munkanélküli lett.

²¹ Később, betegsége alatt viszont átvette a háztartási munkák nehezebb részét.

Munkanélküli segélyért folyamodott és folyamatosan munkát keresett, ám helyzetét nehezítette, hogy a kilencvenes évek végétől sokat betegeskedett, több műtéten esett át. Erzsí férje és fia a kilencvenes években műkovács vállalkozásba kezdett. Kertkapukat, bútorokat terveztek és készítettek. Sikeres lett a vállalkozásuk, így családjuk – annak ellenére, hogy Erzsí már nem dolgozott – anyagi biztonságban volt. 2018-ban férje váratlanul elhunyt. Ekkor egyik lánya és annak családja költözött a családi házba, azt kettéosztva, hogy édesanyjuk ne maradjon egyedül. Fiai, akik szintén a közelében laknak, édesapjuk vállalkozását viszik tovább.

Rina mára biztos szakmai egzisztenciával rendelkezik, egy idősök otthonában dolgozik szociális ápolóként, demenciában szenvedő betegekkel. Főnökei megbecsülik munkáját, véleményére adnak, így több rokonát és ismerőst tudta munkához segíteni. A kétezres évektől közösségében is egyre aktívabbá vált, a helyi tanodát fenntartó civil szervezet egyik alapítója lett, később elvállalta annak alelnöki pozícióját, majd pár év múlva – ápolói munkája mellett – a civil szervezet részidős munkatársaként kezdett el dolgozni. Gyermekai az egyesület tanodájának diákjai lettek, továbbtanulásukat ő, is férje is támogatta.

A sikeres élet generációs értelmezése

Juli, Erzsí és Rina élete nem alakult másként, mint a szegkovács közösségekben élő nőké általában. Nem léptek ki azok közül a keretek közül, melyeket társadalmi hovatartozásuk és koruk kultúrája meghatározott. Nem tűntek ki generációjuk női társadalmából, nem töltöttek be abban vezető szerepet, életük nem folyt más mederben, mint rokonaiké. Önmagukban nem voltak különösképpen jelentős személyiségek, ám élettörténetük – ahogy Carlo Ginzburg megfogalmazta – „éppen ezért reprezentatív mikrokoszmusként foglalja magába azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelmi időszak valamely társadalmi rétegére jellemzőek”. (Ginzburg 1991:20) A mindennapi boldogulásuk logikája sajátos elegye volt az együttműködésnek, a behódolásnak, az egyetértésnek (Lüdke 2003:157), vagy akár a játszmáknak, az esélyek kihasználásának.

Julinak, alacsony iskolai végzettsége miatt, kevés munkaerőpiaci lehetősége nyílt, ám rokonai segítségével biztonságos munkahelyi környezetet tudott magának teremteni. Ennek eléréséhez sajátos stratégiát alakított ki, főnökeinek és nem cigány munkatársainak jóindulatát nyerte el, megelőzve ezzel, hogy származása miatt sérelem érje. Interjújában így fogalmazott:

„Jaj, úgy szerettek engem a magyarok! Azok egy süteményt nem ettek volna meg úgy, hogy nekem ne hoztak volna oda egyet az asztalra, de tudod, sokszor főztem nekik kávé és tettem ezt-azt, szívességet a munkásoknak, tudod? Jól voltam velük, s akkor ők is velem! A főnökeimmel is. Úgy szerettek engem a hajógyárban! Nagyon szerettek engem! Idejártak ki hozzám a büfések, négy-öt doboz szaloncukrot hoztak ki a gyerekeknek.”

Erzsí úgy gondolta, hogy a szegkovácsként végzett munka személyes életpályáján nem csak azért volt fontos, mert sokban hozzájárult a család megélhetéséhez, hanem azért is, mivel a keményen dolgozó nő ideája erős volt a szegkovács közösségben. Emellett viszont a háztartásban végzett munkáját legalább olyan fontosnak érezte, mint szövetkezeti munkáját: *„Itt nem adtak arra, hogy na most az hol dolgozik, mit dolgozik? Szerintem nem. Én nem hallottam még. A lényeg, hogy dolgozik. Az is munkának számított, hogyha valaki otthon van a gyerekekkel, igen. Tudod, az ugyanolyan értékes! Igen, az egy jó dolog. Azt nem nézte senki, hogy ő most vassal dolgozik vagy takarít. Nem! Mindegyik cigányasszonynak egy pár gyerek volt, és mind kicsik voltak. Egy-két év volt különbség köztük. Ha otthon vagy velük, az ugyanolyan munka, mintha a szegkovács műhelyben a vasat vered! Nem lesz attól különb senki, hanem attól, ha rendben tartja a családját!”*

Rina úgy gondolta, a sikeres érvényesülés, önkitaljesítés alapja a tanulás folytatása és a szakma megszerzése. Az éppen szembejövő esélyek kihasználásában találta meg azt a kulcsot, amivel jobbra tudta tenni családjá megélhetését és sikeresebbé szakmai pályáját: *„A tanulás a világ legfontosabb dolga, hogy önálló tudj lenni és érvényesíteni tudd önmagadat, megvalósítani. A világon legfontosabb a tudás, amit senki nem vehet el, bár nagyon sok mindent elveszthetsz, még az egészségedet is, de a tudást nem és nem vehetik el tőled. Én már beleláttam a saját munkám által, hogy önmagában kevés lehet akár az érettségi, de érettségi nélkül meg nem ér semmit a szakma! Ha jön a lehetőség, ki kell használni. Nem tudsz úgy kiemelkedni, olyan szakmába, ami már fizet, egzisztenciát ad és önmagad felé is kitaljesít, ha nem teszel te is érte.”*

Hétköznapiasságukból jól körvonalazhatóvá váltak a választható utak, az ezekre épülő egyedi stratégiáik, a lehetőségek kihasználása vagy éppen kihagyása. A három nő élettörténete mutatta, hogy a generációs szegénység, a korai gyerekvállalás és az ezekből következő iskolai végzettség hiánya olyan nehezen pótolható hiányosság volt, mely korai, szűk lehetőségek között mozgó munkavállalást eredményezett. A Pest megyében élő szegkovács csoportok munkalehetőségeinek folytonossága és a közösségben élő norma,

mely támogatta a nők munkavégzését, megalapozta azt, hogy mindhárman fiatalon lettek üzemi és gyári munkások. Ez volt a másik oka annak, hogy a három fiatal hozzáférése az oktatási lehetőségekhez – különböző szinteken, de – korlátozott lett, és a szakképzés hiánya nehezítette a munkaerőpiacon való érvényesülésüket. Juli esetében az általános iskolai végzettség hiánya pótolhatatlan volt és ez eleve lehetetlenné tette, hogy jobb álláslehetőségeket pályázzon, takarítóként, betanított munkásként, kézbesítőként tudott elhelyezkedni. Erzsi befejezte az általános iskolát, de korai férjhezmenetele miatt tovább már nem tanult, ám számára a Szegkovács Szövetkezet női részlege, ahol öröklött szakmájában dolgozhatott, jó lehetőségnek számított. Rina, aki a kilencvenes években hagyta abba a szakiskolát, a későbbi években tudatosan építette – a lehetőségekhez képest – szakmai karrierjét, megragadta azokat a képzési formákat, amik kínálóztak. A továbbtanulás fiatal korban egyiküknél sem jelent meg reális lehetőségként, annak ellenére, hogy Erzsínél felmerült az esélye, Rina pedig el is kezdte a középfokú végzettség megszerzését, ám a családi nehézségek mindegyik fiatal az oktatási rendszer elhagyása és a korai munkavállalás útjára terelték.

Az interjúalanyok életét apró döntések sora határozta meg, mindennapjaikat közösségi és társadalmi nyomások befolyásolták és koruk politikai rendszerei határozták meg azt, hogy milyen döntéseket hozhattak mindennapjaikban. Ugyanabban a faluban, a hatvanas években fiatalasszonyként élő Juli számára egyszerűen nem volt annyi lehetőség, mint a kilencvenes években ugyanott élő Rina számára. Ám Julinak a férje falujába költözése mégis lendületet adott, és nem csak azért, mert társadalmi státuszt váltott fiatal menyként, hanem, mert ebben a faluban a szegkovács nők számára több lehetőség nyílt a közelben gyári munka vállalásra. Juli szökésével kezébe vette életét, új közössége hagyományaiiba illeszkedve vállalt munkát, saját döntéseként interpretálva, hogy a kiegyensúlyozott családi háttér megteremtéséért állandó éjszakás lesz. Változatos munkákat végzett, hivatalos és félhivatalos munkákat vállalt párhuzamosan, hogy gyermekeit biztonságos anyagi körülmények között nevelhesse fel. Rina számára a kilencvenes évek átképzési hulláma jó lehetőség volt, hogy szakmai tudását kiteljesítse. Ő az esélyék kihasználása mellett döntött akkor is, amikor takarítóként bizonyította, hogy ápolói gyakorlata megalapozott, vagy amikor gazdasági főnövér posztját vállalta el úgy, hogy gyakorlatát munkavégzése közben szerezte meg, és akkor is, amikor – figyelve a szakma igényeit – átképezte magát speciális demens betegek ellátására. Ám döntéseiben mindig szerepet játszott,

hogy tudta, minden pozíció váltás, képzés hozzászerzéséhez, hogy magasabb fizetési kategóriába kerüljön, mely – főleg, míg férje kiesett a munkából – nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy családját anyagi biztonságban tudja. Erzsi saját döntése volt az, hogy életét a gyermekei nevelése köré szervezte, számára ez mindennél fontosabb volt. Szerette szegkovács munkáját, de nem vállalta volna, ha az üzem messzebb van az otthonától. Szerencsés egybeesés volt életében, hogy a női részleg abban az évben és abban a faluban nyílt, ahová ő éppen fiatalasszonyként költözött. Férje egyre jobban fellendülő vállalkozása anyagi biztonságra helyezte családját, ezért tudta megoldani, hogy műtétei után ne vállaljon már munkát, hanem otthon, unokái nevelésével foglalkozzon.

Mindhárom nő életében fontos volt, hogy a munkában töltött idő a saját – gyerekek nélküli – idejük volt. Juli önálló, felnőtt életét kezdte a munkavégzéssel, munkavállalásával olyan helyet teremtett meg magának, ahol – mint visszaemlékezésében többször is hangsúlyozta – elismerték munkavégzését és elfogadták személyét: *„Együtt dolgoztunk cigányok, magyarok, megbecsültük egymást, jókat neveltünk munkában, fiatalok voltunk, na. Stekkelő voltam. Ő, még szöttem is. Jöttek ilyen új gépek, tudod? Négy gép, látták, hogy megtanultunk a szövőnek dolgozni, már négy gépet adtak. Egymásnak segítettünk. A felügyelők sem voltak rosszak mivelünk. Se a mesterek, senki, mindenki szeretett minket. Nem voltak rosszak. Mindenkiel rendesek voltak ők is. Hát ők is olyan emberek voltak, mint mi. Igen. Jól kijöttünk, szerettek engem nagyon, mert jól dolgoztam.”*

Erzsi számára a szegkovács szövetkezet, női üzeme a női világ²² saját tere volt, ahol csak nők dolgoztak, egész délelőtt vagy délután együtt voltak. A férfi részleg külön épületben volt, a férfakkal egymást nem látogatták munkaidőben, a munkavégzést női brigádfőnökök és egy férfi üzembrészlég vezető irányította. Ebben a térben a nők osztották el a munkát, ha szükséges

²² A női idejük másik része a háztartás vezetése volt. Ebben Juli és Erzsi – hasonlóan rokonaikhoz és szomszédjaikhoz – önállóan, férjük ellenőrzése nélkül működtek. A férfiak hazaérkezéséig a nők és a gyerekek, a háztartási munkák elvégzése után, együtt töltötték a délutánjukat. Erzsi így emlékszik erre: *„Akkor nagyon fiatalok voltunk. Nekem akkor két gyerekem volt. Itt a szomszédasszony is ilyen fiatal volt, neki is két gyerek, még két-három házzal följebb a másik, annak is. És minden áldott délután, mikor már mindenki megfőzött, meg rendbe rakott mindent, ellátta a gyerekeket, akkor ide kimentünk, ott egy nagy, hatalmas tér volt, és akkor a gyerekekkel így a „Piri Ferit” játszottunk. (Az mi volt?) Forgatták nekünk a kötelet, és mi fiatal asszonyok ott ugráltunk. Aztán mi forgattuk és ők ugráltak.”*

volt, helyettesítették egymást. Munkájukat a részüzem teljesítményéhez mérték, így a jól dolgozó nők – mint Erzsi is volt – prémiumot és elismerést kaptak teljesítményükért. Erzsi ekkor kapta a Kiváló dolgozó elismerését, amire azért is büszke volt, mert fizetése mellett járt és így fizetése már megközelítette férje bérét: „A férjem jól keresett, de akkor hogy én kiváló dolgozó voltam, ahhoz kaptam jutalmul 2500 forintot! Az már olyan volt, mintha most kapnánk 250 ezer forintot! (...) Úgyhogy ott ültem, és akkor csak úgy dolgoztam a gép alatt. Rengeteget fűrni kellett, süllyeszteni. Nagyon sokat dolgoztunk. De csak pár órát. Mondom, *négy-öt órát dolgoztunk. Úgy, mint a férfiak, és majdnem annyit kerestem is!*”

A munkavállalásakor még hajdon Rina úgy tapasztalta, hogy munkavállalásával szabadságot és függetlenséget kapott a családja körében. Ahogy megfogalmazta: *„Egy nőnek értéket ad, ha dolgozik. Függetlenséget. Szerintem minden embernek. (Anyagiilag gondolod?) Mindenben. Mindenképpen. Van saját döntésem most, van saját életem, saját akaratom.”*

A szegkovács női interjúalanyok társadalmi/nemi szerepeikről alkotott elképzeléseit befolyásolta az állam, a közösségük, a családjuk, és ez határozta meg azt is, hogy mit gondoltak a „tradícióról”, a kulturális gyakorlatokról és a közösségi vagy nemi viszonyokról. Mindhárom nő fontosnak tartotta a munkás élet ideáját, és munkavállalási stratégiáikat cigány származásuk keretében értelmezték. Nem csak azért, mert számukra fontos identitás elem volt ez, hanem mert a munkahelyükön különböző kontextusokban megjelent ennek értelmezése. Ők is gyakran szembeütköztek előítéletekkel és diszkriminációval és azt is mindhárom életútinterjú kiemelte, hogy ahhoz, hogy munkahelyükön érvényesülni tudjanak, stratégiákra volt szükségük. Juli – aki általános iskolai végzettség hiányában kis eséllyel indult a munkaerő piacon – az alkalmazkodást választotta. Erzsi – aki nyolc osztályt végzett – a közösségben való biztonságot, a hagyományos munkavállalás mellett tette le a voksát. Rina – aki életcélul tűzte ki a szakmai érvényesülést – a végzettség megszerzésére törekedett, tudván azt, hogy végzettsége nem csak jobb megélhetést biztosít családjának, hanem számára is megadja azt a függetlenséget és közösségi aktivitást, amire neki személyesen is szüksége volt.

A rendszerváltás után a szegkovács családok biztonságos anyagi körülmények között éltek, s bár a környéken sorra számolták fel az üzemeket és gyárakat, folytonos volt a munkavállalás: a volt szegkovácsok először a környékbeli mészakobányákban vállaltak munkát, majd azok bezárása után több építési és kőfaragó, koszorúköto, szegkovács vállalkozás indult, de

többen a közmunka világában helyezkedtek el. A nők ekkor már nagy számban a környékbeli kórházakban dolgoztak takarítóként vagy a közétkeztetésben konyhásként, majd 2018-ban, elvégezve egy helyben indult vegyi áru és élelmiszer-eladói képzést, a mikro-régió kis és nagy áruházaiiban helyezkedtek el eladóként. Munkahelyük megtalálásához ugyanúgy közösségi kapcsolathálójukat használták, mint szüleik gyári munkavállalásuknál. Adaptálódtak a fennálló gazdasági helyzethez és lehetőségekhez. Nem szakmájukhoz ragaszkodtak, hanem munkaidejükhez, a munkavállalásból megteremtett megélhetéshez.

A kétezres évekre már teljesen háttérbe szorult az a közösségi idea, ami a fiatalok korai munkavállalását támogatta. A korai gyermekvállalást sem tartották követendő példának a szegkovács közösségek, a családok arra törekedtek, hogy a fiatalok a húszas éveik elején, legalább egy szakmai képzés elvégzése után alapítsanak családot.

A helyi civil szervezet támogatásával induló felnőttképzés is erősítette azt az ideát, hogy a szakma megszerzése felnőttként is lehetséges és nélkülözhetetlen a jó anyagi lehetőség megteremtéséhez. Rina, aki sok éven át ebben a szervezetben dolgozott, nagy hangsúlyt helyezett ennek helyi népszerűsítésére. Mindez megváltoztatta a nők továbbtanuláshoz való viszonyát és lehetőségeit, illetve identitásuk egy sajátos eleme lett, mely alakította érvényesülési stratégiáikat is, de a nők közösségi szerepét²³, értékelését is. A továbbtanuló nőknek a kétezres években egy sajátos értelmezési rendszere alakult ki a szegkovács családok körében.

Ennek megértéséhez tudni kell, hogy Rina és Juli falujában azokat a nőket, akik háztartásbeliek voltak, és akiknek a férje biztosította a megélhetését, „ráni”-nak, „úri-asszonynak” nevezték²⁴. A

²³ Erre példa, hogy a helyi nemzetiségi önkormányzat választásnál több fiatal nő is indult jelöltként. Erre korábban nem volt példa, ha indult is nő, az idősebb korosztályból került ki.

²⁴ *„Azt régen nevezték leginkább azokat, akik egy olyan megszokott, régi rendszerben élnek, nem dolgoznak, vagy ha dolgoznak, csak maguknak. Nekem senki ne magyarázza, nem olyan kötött, mint ez a mi munkánk. Ott ahol a férjed a főnököd?! Otthon koszorút készítesz, nincs főnöke, nincs semmi, akkor áll meg, akkor csinálja és annyit, ameddig ő akarja. Eltartják. Összetartja a családot. Ő az, aki odafigyel mindenre, mindenkire, olyan, mint a tyúkanyó. Mint ahogy régen voltak az asszonyok. Főz, most takarít. A ráni annyi pénzt kap, amennyit ő akar, s ezt a férfit megteremti. Volt, amikor a ráni, akinek mindene megvolt, egyfajta presztízs volt. Miközben meg nem dolgozott, a férjének a fenyében élt.”* (Rina)

kétezres évekre a „ráni” fogalma kibővült: a végzettséget szerzett, szakmájában dolgozó, független, keresettel rendelkező és ehhez egyedi stratégiát kialakító nőt is elkezdtek így nevezni. Azokat a nőket hívták így, akik olyan munkahelyeken dolgoztak, ahol nem feltétlenül rokonaikkal, ismerőseikkel közösen vállaltak munkát. A ráni tehát – ahogy Rina megfogalmazta – egy új női ideál lett, a ráni a tanult, a független nő: „*Most már az is ráni, aki önmagát fönn tudja tartani, dolgozik, tanult, letett valamit az asztalra. A munkahelyeden, ott neked mindig tartásod kell legyen kifele. Ott ezt az elismerést, ezt ki kell vívnod, tudod, a munkának nagy része az alkalmazkodás. Rengeteg alkalmazkodás, alázat kell hozzá. A munka összekapcsolódik a függetlenséggel is, ha őt (azaz a ránit) egy munkahelyen elismerik, olyan munkahelyen, ahol ő elért valamit, letett valamit az asztalra, akkor már nem neki kell alkalmazkodni, hanem hozzá alkalmazkodnak. Egyenrangú. A ráni otthon is egyenrangú a férjével, a saját munkáját végzi, ezzel tartja fenn a családját. Ha képezted magad, te is magad választod meg a munkahelyedet, ahol ki tudod magad teljesíteni. A karakteremből adódik ez a bizonyítás, a barna színemből, a mindenemből. Tehát az, hogy elfogadjam önmagam, az volt az első. Az, hogy hogyan fogadnak el mások, nagyon lényeges volt, mert az egész munkádat, az egész életedet, az ottlétedet meghatározta az, de hogy én elfogadjam önmagam, na az! Mert mi elől menekülsz? Az elől menekülsz, amivel megbélyegeznek, az, hogy te cigány vagy.*”

A három nő élettörténete lehetséges életutakról szól a szegkovács közösségek mikro-történetében, elemzésükkel láthatóvá válik „bonyolult következtetlenségeiben” (Levi 1991:107) az őket körülvevő rendszer és annak „réseiben az emberi szubjektivitás és a szabad akarat” (Levi 1991:107) különböző formáinak megnyilvánulása. Juli, Erzs és Rina mindennapi döntéseiben érvényre jutottak a „szabad akarat” különböző formái, kezükbe vették sorsukat, egyensúlyoztak a lehetőségek és a kötöttségek között. Életük eseményei rámutattak arra, hogy miképpen alakítottak ki egyéni stratégiákat, hogyan képviselték a mindennapokban személyes érdekeiket és milyen módon törekedtek arra, hogy családjuk megélhetési viszonyait könnyebbé tegyék és gyermekeik érvényesülése előtt utat nyissanak.

A szegkovács közösségekben élő három nő mindennapi életének, cselekedeteinek és döntéseinek megismerése lehetőséget ad arra, hogy észrevegyük, hogy az elmúlt hatvan év társadalmi folyamataiban hogyan jelent meg a szabad döntés lehetősége a

periférián élők között, mennyire tudták kihasználni ezeket a lehetőségeket és milyen érvényesülési stratégiákat alakítottak ki a sikeresebb boldoguláshoz. Julival, Erzsivel és Rinával közösen rekonstruált élettörténetük célja nem az volt – ahogy Alf Lüdtke megfogalmazta –, hogy a történeteiket „visszaadjuk nekik”, hanem az, hogy „a többiek számára is érthetővé tegyük azokat.” (Lüdtke 2003:156) Megérthessük, hogy három generáció vonulatán keresztül hogyan alakult a szegkovács közösségekben élő munkásnők élete, milyen lehetőségeik, döntéseik voltak és milyen stratégiákat kellett kialakítaniuk ahhoz céljaikat elérjék. Mindennapi életük megismerése²⁵ árnyaltabb képet ad a szegkovács családokban felnövő nők hétköznapi stratégiáinak megértéséhez és ezáltal a roma/cigány női érvényesülési stratégiák megismerését is bővítheti.

Felhasznált irodalom

- Aparna, Rao 1996 A nő a cigány kultúrában. *Magyar Lettre Internationale* (21), 72–74.
- Bakó Boglárka 2008 Zsuzska, a orosz: cigány női normák egy erdélyi kis közösségben. In Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia (szerk.) 2008 *Határtalan nők: kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest. 128–150.
- Bakó Boglárka 2017 *Tisztamunka. A látható cigányok*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Berey Katalin 1991 A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.) *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. 106–144.
- Bódi Zsuzsanna 1981 A gyermekek munkára nevelése. A szocializációs folyamat változásai egy szegkovács közösségben. In Kovalcsik Katalin – Csongor Anna – Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (Tanítók kiskönyvtára, 9.)*, BTF – IFA – MKM, Budapest. 207–211.

²⁵ Alf Lüdtke Alltagsgeschichte-nek nevezte a „névtelenek”, (a társadalom perifériáján vagy csak a nagy tömegben élő emberek) mindennapi életének történetéből megismert társadalmi változásokat. Úgy vélte az Alltagsgeschichte célja az emberek cselekvéseinek és viselkedésének, kijelentéseinek és érzéseinek lépésről lépésre való rekonstrukciója. Célja a „történelem alulról» (Geschichte von unten) elemzési módszere, „mely azt a szándékot jelentette, hogy a „névtelenek” számára lehetőség nyíljon, hogy bemutassák saját történetüket.

- Ginzburg, Carlo 1991 *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Demszky Gábor 1980 „CS”. *Kritika*, (10), 18–21
- Déry Gyula 1908 *A cigányok Európában. Monografia három részben*. A cigányügy mai állásáról, tekintettel multjára és jövőjére. III. rész. A cigányok jelen állapota és a cigánytelepítés. Budapest.
- Dick Zatta, Jane 2002 Cigányok, romák – a köztes határok kultúrája. In Prónai Csaba (szerk.) *Cigányok Európában 2*. Olaszország. Új Mandátum, Budapest. 27–213.
- Ferge Zsuzsa – Turgonyi Júlia 1969 *Az ipari munkásnők munka- és életkörülményei*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Hajnáczy Tamás Attila 2024 Kényszerasszimiláció versus „modernebb cigánytelepek” a szocialista korszakban. A CS-lakás-program Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a levéltári források tükrében. *Múltunk*, 4. évf. 67–106.
- Hajnáczy Tamás 2013 „Karhatalommal a cigánytelepekért”. *Kritika*, 42(7–8), 30–32.
- Kemény István – Rupp Kálmán – Csalog Zsolt – Havas Gábor 1976 *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásokról*. MTA, Szociológiai Kutatóintézet Kiadványai, Budapest.
- Levi, Giovanni 1991 On Microhistory. Burke, Peter (ed.) *New Perspectives on Historical Writing*. Pennsylvania.
- Lüdtke, Alf 1995 Introduction: What Is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners? In Alf Lüdtke (eds.) *The History of Everyday Life*. Princeton University Press Princeton, New Jersey. 3–41.
- Lüdtke, Alf 2003 Anyagiság, hatalomvágy és a felszín. *Aetas* 18.évf. 1. sz. 149–158.
- Majtényi Balázs – Majtényi György 2012 *Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010*. Libri Kiadó, Budapest.
- Schadt Mária 2003 *A feltörekvő, dolgozó nő. Nők az ötvenes években*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.
- Williams, Patrick 2004 *Cigány házasság*. L'Harmattan, Budapest.

A Köztes kitétség című dokumentumfilmből (AntRom Filmműhely, 2021)